

Helvellide vormiküllus

AIN RAITVIIR

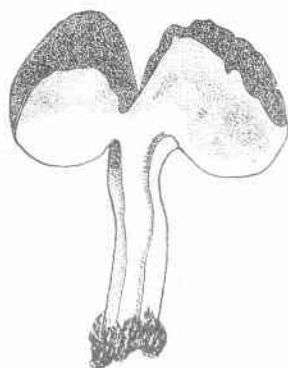

Valge helvell. Autori foto.

Mürklike ja kogriksate kõrval kuuluvad suuremate ja silmatorkavamate liudseente hulka ka helvellid. Nad on kogriksatele lähedalt sugulased ning moodustavad koos nendega helvelliliste sugukonna. Eestist teatakse 14 liiki helvelle ja neid võib leida kevadest sügiseni. Tüüpiline kevadseen on maikuuks kasvav **karikhelvell** (*Helvella acetabulum*). Veel oktoobri lõpulgi võib kohata **tumedat helvelli** (*H. lacunosa*, tagakaanel). Väliselt erinevad helvelliliikide viljakehad üksteisest tunduvalt ja sellepärast on esimesel pilgul raske pidada ühte ja samasse perekonda kuuluvaks lühikese jalaga korrapäraselt karikakujulist karikhelvelli ning pika jala ja sadulakujulise kübaraga **valget helvelli** (*H. crispa*). Ometigi on see nii, nagu tõendab paljude mikroskoopiliste tunnuste ühtsus.

Selles mõttes moodustavad helvellid ja kogriksad liudseente hulgas huvitava erandi, sest tavaliselt on liudseentel ühe perekonna liigid väliselt väga sarnased ja liikidevaheline muutlikkus avaldub põhiliselt (või ka ainult) mikroskoopilistes tunnustes.

Esimesel pilgul on helvellide vormikülluses raskevõitu orienteeruda, aga tegelikult valitseb kindel seaduspärasus, millele liikide mitmekesisus perekonna sees allub. See on N. I. Vavilovi **homoloogiliste ridade seadus**. Tunnuste homoloogiline ja paralleelne muutlikkus on seentel laialdaselt levinud ning kujutab endast liigilise mitmekesisuse tekkimise olulist tegurit (Райтвийр,

Karikhelvell, sile helvell ja Quelēfi helvell. Joonistanud Malle Raitviir.

1984). Selle seaduspärasuse jälgimiseks on enamikul juhtudel vaja uurida seeni mikroskoopiliselt. Helvellidel võib aga tunnuste paralleelsel muutlikkusel põhinevat liigilist mitmekesisust palja silmagagi märgata.

Kõik helvelliliigid saab välistunnuste järgi paigutada kolme ritta, millest esimese iseloomulik põhitunnus on silindriline paljas või õrnalt ebemeline valge kuni kollakas jalg. Selle rea kõige tavalisem esindaja on meil *sile helvell* (*H. elastica*). Teise rea liikidel on jalg silmatorkavalt ribiline, nagu juba nimetatud karikhelvellil ja tumedal helvellil.

Kolmanda rea liikidele, mis kõik on Eestis võrdlemisi haruldased, on iseloomulik peenike silindriline tumedat värvi ja karvane jalg. Kõigis kolmes reas on võimalik jälgida seene viljakeha kuju muutumist: üsna lihtsast lühikeseljalalisest karikast kujuneb esmalt pika jalaga karikas, siis aga pöörduvad karikja kübara servad kas lihtsalt tagasi või võtab kübar sadula kuju. Lõpuks on kübar muutunud keerukaks mitmehõlmaliseks moodustiseks.

Kõige paremini ja täielikumalt on nüsgune muutlikkus esindatud ribilise jalaga liikidel. Kui karikhelvell on korrapäraselt karikjas ja lühijalaline, siis pikajalalisel *Quelēti helvellil* (*H. queletii*) võib täheldada juba kübara kuju muutust. Allapoole keerdunud servadega lame või kumer kübar on *soohelvellil* (*H. palustris*). Valgel helvellil ja tumedal helvellil on kübar kas korrapäraselt kahehõlmalise sadula kujuline või (eriti viimasel) kuni viiehõlmaline, peaaegu nagu kogritsal.

Samasugune viljakehade kuju paralleelne muutlikkus on märgata ka helvel-

Kollajalg-helvell. Autori foto.

lide perekonna ülejäänud kahes reas. Et aga kummaski on liike vähem kui kirjeldatud teises reas, puuduvad neis mõned vahepealse kujuga viljakehad. Karvase jalaga tumedatest liikidest esindab kõige lihtsama kujuga viljakeha **põhja helvell** (*H. corium*), pika jalaga karikat meenutab **karvane helvell** (*H. villosa*), sadulaga sarnanevat kübarat leidub aga **liudhelvellil** (*H. pezizoides*) ja **sadulhelvellil** (*H. ephippium*).

Sileda jalaga liikide hulka kuulub Soomes esinev, kuid Eestist veel leidmata lühikese jalaga karikakujuline *H. confusa*, sile helvell esindab lihtsa sadulakujulise kübaraga viljakeha tüüpi, keeruka, mitmehõlmalise kübaraga on aga **kollajalg-helvell** (*H. leucopus*). Viimane liik on lõunapoolse levikuga, mistõttu teda Eestis pole. Piidil kujutatud viljakehad pärinevad Tadžikimaalt. Kõrvetava lõunamaise päikese all oli liivasel jõelammil kasvanud viljakehadel jalg nii pinnasesse süüvinud, et paistsid välja vaid kübarad. Kollajalg-helvell on ka perekonnas ainus liik, millel on söögiseenena väärtust.

Nii sai helvellide näitel võimalikuks tutvumisretk seeneperekondade liigilise mitmekesisuse ja selle taga peituva looduseaduse valdkonda. Et seda probleemi ei ole veel küllalt põhjalikult ega ulatuslikult uuritud, leidub siin piisavalt tööd neile, kes kavatsevad hakata tegelema seente süstemaatikaga.

KIRJANDUS: Райтвийр А. Г. 1984. Гомологические ряды и видовое разнообразие дискомицетов. Микол. и фитопатол., 18.